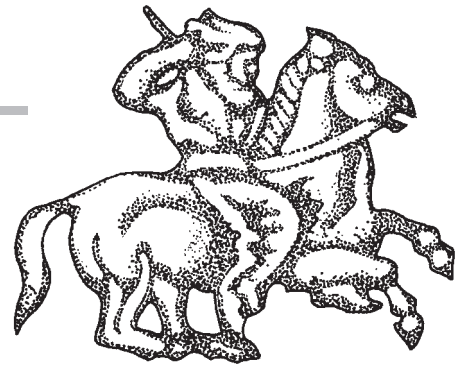

Д. Н. Козак

ЖИТЛОВО-ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС РИБАЛОК ДОБИ РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ НА ВОЛИНІ

Висвітлено нові матеріали ранньозалізного часу, отримані при дослідженні багатощарового поселення біля с. Хрінники на Волині у 2008 р.

Ключові слова: житло, яма, кераміка, рибальське знаряддя

Протягом 15-ти років автор проводить дослідження багатощарової пам'ятки біля с. Хрінники Демидівського району Рівненської обл. на березі Хрінницького водосховища. Крім поселення венедів (зубрицька культура), готів (вельбарська культура) та слов'ян (лукарайковецька культура), тут розташоване потужне поселення ранньозалізного часу, яке практично повністю досліджено. Частину матеріалів уже опубліковано (Козак, Прищеп, Шкоропад 2004, с. 14—21), інша готується до публікації.

У сезоні 2008 р. на околиці пам'ятки виявлено ще один об'єкт ранньозалізного часу, цікавий своїми конструктивними особливостями і набором вцілілих речей. Враховуючи унікальність знахідки, вважаємо за необхідне якомога оперативніше ввести її до наукового обігу для використання спеціалістами, які займаються проблемами історії та археології скіфської доби.

Об'єкт утворювали житло-сушарня та прилеглі до нього дві господарські ями (рис. 1). Житло 110 мало видовжену неправильну форму і було орієнтоване на північ—південь. Стіни дещо нахилені до рівної, дуже втоптані долівки. Розміри житла складають 6,4 × 3,6 м, висота земляних стін — 0,25 м від рівня долівки. Північну частину житла займав материковий прилавок завбільшки 2,1 × 2,2 м, який був, очевидно, місцем для спання (лежанкою). Посередині житла розміщувалася велика та глибока яма завбільшки 2,2 × 3 м і завглибшки 1,72 м від рівня долівки.

У південній стіні ями знайдено два материкові останці-приступки, відстань між якими складала 1 м. Яма звужується донизу, через що

вона значно менша на дні, ніж у верхній частині (1,2 × 1,6 м). Дно ями, особливо на ділянці навпроти сходинок, дуже випалене. Зважаючи на товщину череня (до 2,5 см), це були залишки потужного вогнища. На черені був товстий шар попелу та вугілля. На борту стін ями простежено заглиблення від дерев'яних палок діаметром до 3 см.

Складається враження, що яма з вогнищем на дні була основою сушарні. Залишки від дерев'яних прутів на борту її стін свідчать, що продукти сушили (в'ялили), підвішуючи їх на палях над вогнем.

Заповнення житла складалося з темно-сірого гумусу з домішками вугілля, попелу, уламків дрібної глиняної обмазки. У ньому виявлено доволі значну кількість фрагментів ліпної кераміки ранньозалізного часу (рис. 2, 1—12) та кістки тварин. На долівці житла, під південною стіною, виявлено рибальські знаряддя: гарпун та захват, виготовлені з рогу та ікол дикого кабана, а також кістяний ніж-долото для чистки нутрощів риби (рис. 3). Крім того, у житлі знайдено три глиняні прясельця, кістяну голку (з обламаним кінцем), три кістяні проколки, бронзову проколку цвяхоподібної форми (рис. 4).

За 1 м на схід від житла 110 знаходилися дві підвальні ями 102 і 103, які належали до одного господарсько-житлового комплексу. Господарську яму 102 виявлено у квадраті М—11 на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Вона має округлу в плані форму, діаметр 1,6 м та глибину 0,49 м від рівня виявлення. Її стіни звужуються до дна з рівною пласкою поверхнею. У заповненні ями, яке складалося з темного гумусу з домішками попелу та вугілля, виявлено кілька фрагментів ліпного посуду ранньозалізного часу і кістки тварин. На дні знайдено кістяну проколку.

Поряд з ямою-погребом 102, за 0,5 м на південь від неї розташовувалася господарська яма 103. Вона має округлу у плані форму, діаметр 2 м та глибину 0,32 від рівня виявлення. Стіни ями звужуються донизу, дно рівне, пласке. У заповненні ями, яке складалося з темного гумусу з домішками попелу та вугликів, виявлено кілька уламків ліпного посуду, кістки тварин та кістяну проколку.

Фрагменти кераміки, виявлені у житлі та господарських ямах, належали горщикам та мискам. Один уламок чорнолощеної посудини був орнаментований заглибленими лініями і штампованими візерунками. Серед кераміки виділяється фрагмент від диска-покришки з залощеним орнаментом (рис. 2, 1—12).

За формою вінець горщики, які здебільшого під вінцями прикрашені проколами, можна поділити на дві групи: тюльпаноподібної форми з трохи відігнутими вінцями (8 од.), горщики зі слабо відігнутими вінцями (4 од.). Перші мають лошену внутрішню і рустовану зовнішню поверхні, інші — повністю оздоблені лошенням. Усі горщики, за винятком одного, орнаментовані рядком проколів під вінцями, крім того, один горщик по тулубу прикрашено вертикальними заглибленими лініями, два горщики — гудзикоподібними наліпами і один — валиками по вінцях, розчленованими пальцевими вдавленнями.

Усі миски, крім однієї, мають конічну форму з увігнутими вінцями і лошену поверхню. Лише дві миски оздоблені рядами наскрізних проколів під вінчиками, а одна — рядом перлин.

Посуд виготовлений із глини брунатного, рідше чорного і цеглястого кольорів, з домішками жорстви, кременю, шамоту і піску.

Крім зазначених предметів, у житлі знайдено крем'яні знаряддя. Відщепи мають ознаки ріжучого призначення. Один з них має два сильно спрацьовані різальні краї. Трапився також один фрагмент заготовки серпа лінзоподібної в поперечному перетині форми (рис. 2, 13—17).

За типом кераміки, житло належить до черепино-лагодівсько-могилянської культурної групи ранньозалізного часу і датується VII—VI ст. до н. е.

Виявлені у заповненні житла предмети свідчать, що сушили переважно рибу. Зокрема, під південною стіною житла знайдено повний набір рибальських знарядь: кістяний гарпун та кістяний «захват» (рис. 3, 1, 2). Гарпун виготовлено з трьох різних за розмірами вістер з рогу. Розміри складають 21,1, 15,9 та 11,6 см. Завдяки

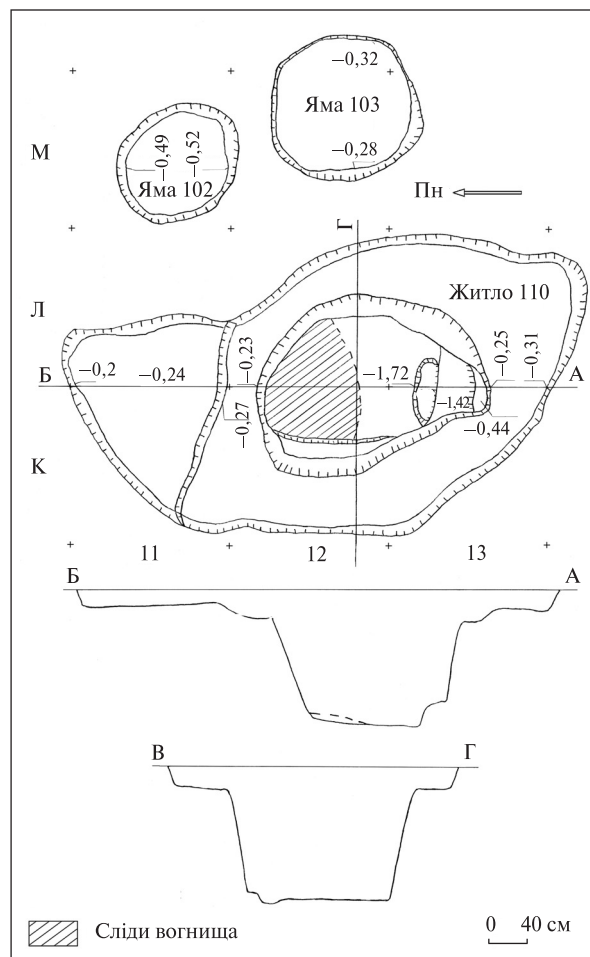

Рис. 1. План та розрізи житла 110 та ям 102, 103

спеціально підрізаним ділянкам у нижніх частинах, їх можна було скласти в одне знаряддя, що мало вигляд тризуба.

«Захват» утворювали три великі загострені на кінцях ікла дикого кабана завдовжки 9,0, 9,5 і 10 см. За допомогою спеціальних зарубів в основі ікла складаються у вигляді потрійного гачка. Інструмент слугував, очевидно, для зачіплювання за жабра пійманої риби. До набору інструментів, пов'язаних з рибальським промыслом, слід віднести також кістяне зубильце, яке двома дірками, просвердленими в основі, кріпилося до руків'я. Зубильце слугувало для очистки нутрощів риби (рис. 3, 3).

Якщо всі речі, виявлені у споруді, мають відповідні аналоги на пам'ятках ранньозалізного часу Волині, то набір рибальських знарядь є унікальним для цього періоду на території України. Реконструкція «захвату» та ножа-зубильця для чистки нутрощів риби (рис. 5, 2, 3) не викликає труднощів, дещо складніше відновити будову гарпуна. Можливими є два варіанти: або це був один інструмент у вигляді тризуба, що кріпився до жердини (рис. 5, 1),

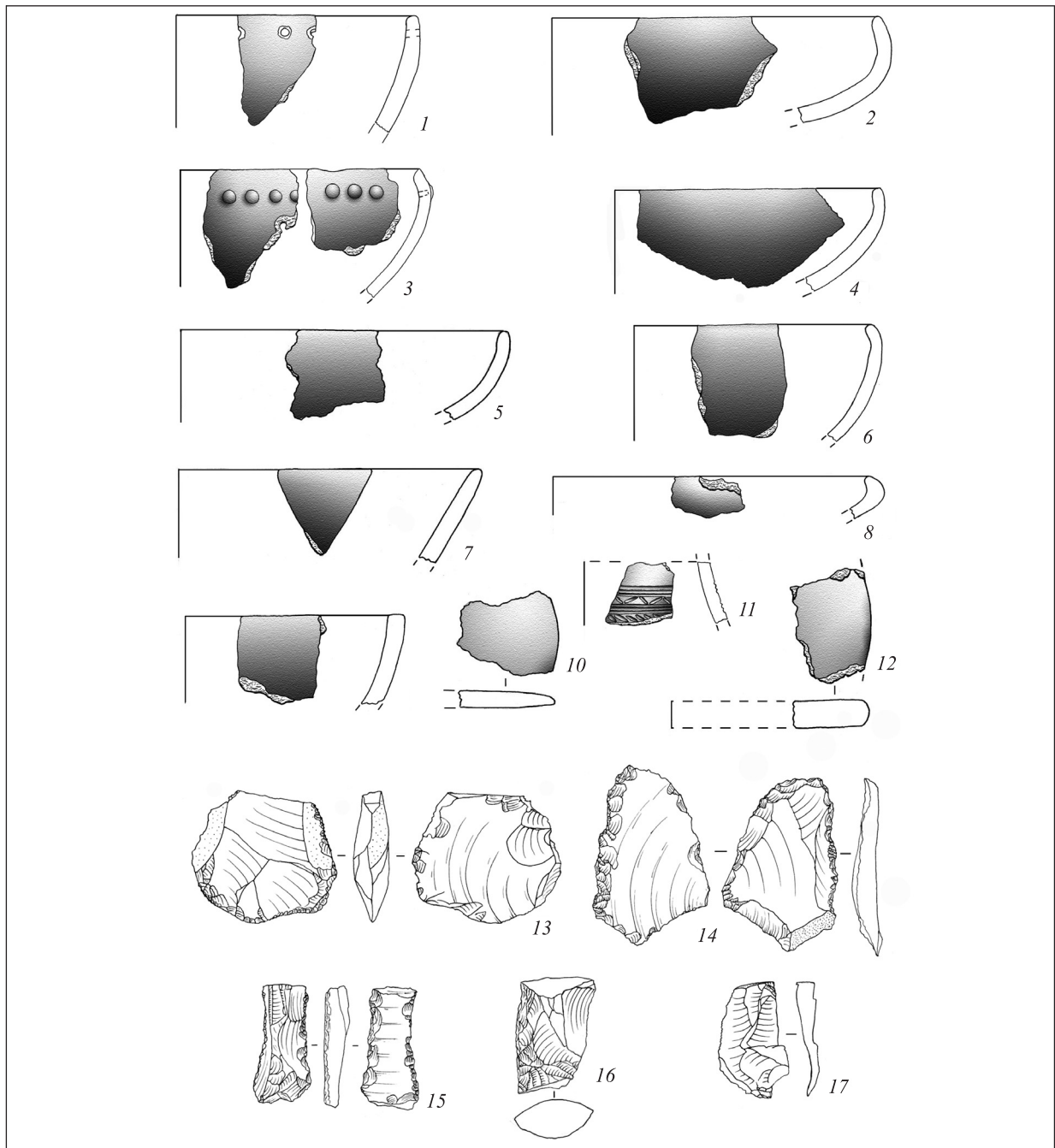

Рис. 2. Керамічний комплекс та крем'яні знаряддя праці з житла 110

або ми маємо справу з трьома окремими гарпунами. Найбільший з них міг бути гарпуном-стрілою для гарпування риби з лука або ж слугував гарпуном-списом залежно від потреб. Проте, виходячи з того, що всі три вістря знайдено на долівці житла в положенні *in situ* разом і збереглася форма тризуба, ми схиляємося до першого варіанту реконструкції.

Цілком очевидно, що такий досконалий та повний набір рибальських знарядь міг належати лише рибалці-професіоналу. По суті, на основі виявленої пам'ятки ми можемо реконструювати повний цикл рибальського ремес-

ла: спосіб вилову риби, спосіб її чищення та наступного процесу — сушіння або в'ялення. Цілком імовірним може бути припущення про виготовлення сушеної чи в'яленої риби як товару, призначеного для обміну не лише у межах свого поселення, але й зовні.

Про те, що мешканці села вели зовнішню торгівлю, свідчать знахідки кількох накопичувачів списів суто скіфської форми, які виготовляли самі скіфи. Є очевидним, що вони могли потрапити на Волинь лише як предмет імпорту із південних, власне «скіфських», територій.

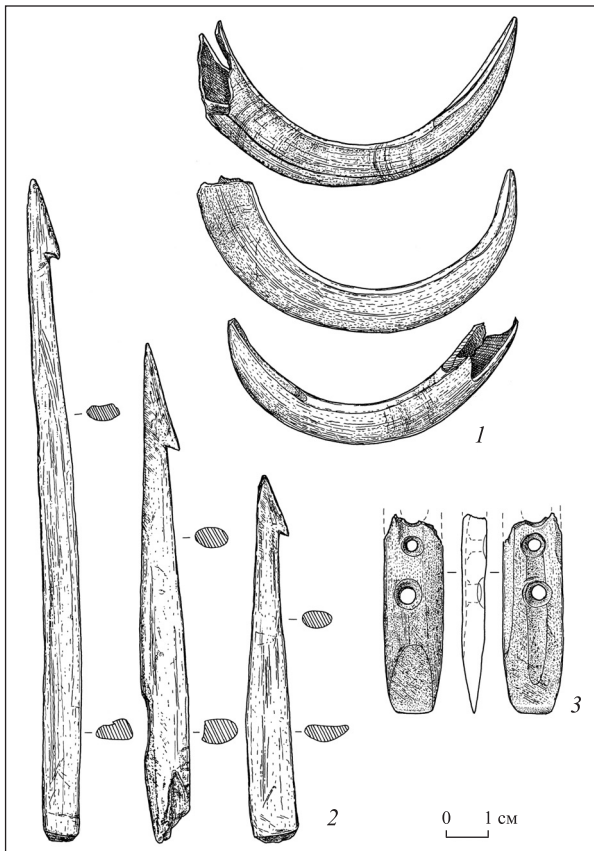

Рис. 3. Рибальські знаряддя з ікол кабана та рогу із житла 110

Виявлений житлово-господарський комплекс, як і усе поселення ранньозалізного часу у Хрінниках, можна пов'язати з історичними племенами неврів, згаданих Геродотом (Геродот 1972, с. 204). За свідченнями Геродота, які відображають ситуацію на українських землях середини V ст. до н. е., неври разом зі скіфами-орачами займали Правобережну частину України. Скіфів-орачів, які, за повідомленнями Геродота, сіяли хліб на продаж, більшість дослідників локалізують у Лісостеповому Побужжі, а ширше — їх пов'язують з усім землеробським населенням Правобережного Лісостепу.

Неври, якщо покладатися на свідчення Геродота, жили на північ від скіфів-орачів, очевидно, у Поліссі. За ними простягалася безлюдна земля, найімовірніше, поліські болота. У певний час, як пише грецький історик, якась частина неврів через навалу зміїв (Геродот 1972) залишила свої землі і оселилася серед будинів, яких вчені локалізують на Лівобережжі (Давня 1998, с. 84).

Цікавим є сюжет Геродота про те, що неври могли звернутися на вовків. Ця фраза сприймалася деякими вченими за ознаку не лише поверхневого знайомства історика з цими пле-

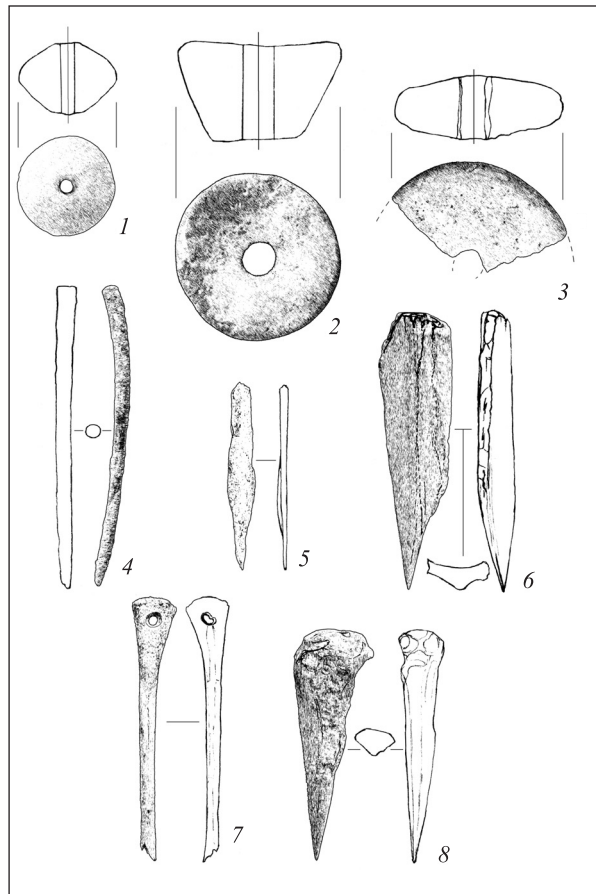

Рис. 4. Комплекс речей з житла 110: 1—3 — прясельця; 4 — бронзова проколка цвяхоподібної форми; 5—8 — вироби з кістки

Рис. 5. Реконструкція рибальських знарядь: 1 — гарпун; 2 — ніж-долото; 3 — «захват»

менами, а й їхньої надзвичайної дикості у порівнянні з іншими племенами цього часу. Геродот писав: «Цих людей підозрюють у тому, що вони чаклуни. Бо скіфи й елліни, що живуть у скіфів, кажуть, ніби один раз на рік кожен з неврів стає вовком на деякий час, а потім повертається і знову стає людиною. Мене вони цим оповіданням не переконали, але вони на цьому налягають і це підтверджують клятвою» (Геродот 1972, с. 204).

Проте археологічні матеріали ілюструють цілком прогресивні для цього періоду елементи культури населення Волині. Житла, їхні конструктивні особливості, набір предметів господарства та ремесла, побутових речей та прикрас — аналогічні тим, які мали інші племена України в ранньозалізний час, зокрема і в Лісо-степу. Як свідчать знахідки, між ними існувала активна обмінна торгівля. У цьому контексті слід розглядати подані у статті матеріали.

Козак Д.Н., Прищепя Б.А., Шкоропад В.В. Давні землероби Волині. — К., 2004.

Геродот. История. — Л., 1972.

Давня історія України. — К., 1998.

Одержано 05.02.2009

Д.Н. Козак

ЖИЛИЩНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ КОМПЛЕКС РЫБАКОВ РАННЕЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА НА ВОЛЫНИ

В 2008 г. при исследовании поселения раннежелезного времени у с. Хринныки на Ровенщине найдено жилищно-хозяйственный комплекс, который принадлежал профессиональному рыбаку. В комплекс входили: жилище-сушильня и два хозяйственных сооружения. В жилище были лежанка и большая яма посередине, на дне которой размещался глинобитный очаг. По краям ямы обозначены углубления от деревянных конструкций. Видимо, это следы от жердей, на которые навешивалась рыба для сушки или вяления. Под стеной жилищ открыто набор рыбацких снастей, в том числе гарпун, который состоял из трех остов, сложенных в форме тризуба, захват для рыбы, изготовленный из трех икол дикого кабана, и ножа-лопатки для чистки внутренностей рыбы. Находки керамики, бронзовой булавки и других предметов позволяют датировать комплекс VI—V вв. до н. э.

D.N. Kozak

DWELLING AND HUSBANDRY COMPLEX OF FISHERMEN OF THE EARLY IRON AGE IN VOLYN REGION

In 2008, during the research of the Early Iron Age settlement near Khrinnyky in Rivne region a dwelling and husbandry complex belonging to a professional fisherman was discovered. The complex included a dwelling-drying room and two husbandry buildings. There were a chamber in the dwelling and a large pit in the centre with the cob hearth in the bottom. Along the edges of the pit there were hollows left by the wooden structures. Apparently, these are the traces of poles used for hanging fish for drying or jerking. Under the wall of the dwelling a set of fishing-tackle including harpoon composed of three slings put together in form of a trident, claw for fish composed of three boar fangs, and a knife-shovel for fish viscera cleaning were found. Ceramics, a bronze pin, and other finds allow the author to date the complex by the 6th—5th c. BC.